

ВИРІШЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ПРОБЛЕМ РЕПАТРІАНТІВ У КРИМУ: РОЗПОДІЛ ЗЕМЕЛЬНИХ РЕСУРСІВ

*В.Т. Зінич,
доктор філософії, кандидат історичних наук,
провідний науковий співробітник
Ради по вивченню продуктивних сил
України НАН України*

У нинішніх умовах переходу економіки України на ринкові засади, поширення приватної власності на землю є однією з складних соціально-економічних проблем держави. Від реформування аграрного сектору, зокрема від механізму справедливого розподілу земельних ресурсів, значною мірою залежить і стабільність в суспільстві.

Землезабезпеченість (надання земельної ділянки) є також ключовим питанням складної соціально-економічної і правової проблеми розселення та облаштування народів, які в радянські часи були депортовані з України, а нині повертаються в місця традиційного проживання й інтегруються, а точніше, реінтегруються в українське суспільство.

Згідно з офіційними статистичними джерелами, на початку Другої світової війни з південних регіонів України і Криму було вислано в східні райони СРСР 450 тис. німців, а з Криму в травні 1944 р. депортовано в Середню Азію і Казахстан 188,6 тис. кримських татар, 14,7 тис. греків, 12,4 тис. болгар і 11,3 тис. вірмен [1, с. 3].

Масове повернення в Україну народів, які були депортовані під час Другої світової війни, почалося наприкінці 80-х початку 90-х років минулого століття. На 1 січня 2004 р. в Україну повернулося понад 280 тис. раніше депортованих осіб та членів їхніх сімей. Найбільше репатріантів розселилося в Криму. Так, на півострів повернулося 248,2 тис. кримських татар, 4 тис. греків, вірмен, болгар і німців. У Донецький, Придніпровський, Причорноморський та Центральний регіони у місця історичного проживання повернулося майже 4 тис. раніше депортованих осіб німецької національності [2, с. 17].

За останні роки чимало зроблено для прийому, розселення та облаштування депортованих народів, які постраждали від сталінських репресій. Держава, попри всі економічні скрути і негаразди, відновлює історичну справедливість, порушену колись тоталітарним режимом СРСР. Хоча Україна юридично не несе за це відповідальність, але, виходячи з гуманних засад, намагається повернути знедолених людей, облаштувати їх, надати необхідну соціальну допомогу.

МИГРАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ ТА ЕТНІЧНІ ПРОБЛЕМИ

Повернення до Криму раніше депортованих народів відбувалося переважно стихійно. І коли на 1 січня 1990 р. повернулося понад 100 тис. кримських татар, перед державними органами виконавчої влади постали нагальні проблеми економічного, соціального, етнічного, політичного та гуманітарного плану щодо їх облаштування та інтеграції в українське суспільство.

Складність полягала в тому, що кримські татари хоч і повертались у свої рідні місця, але на території, де вже давно проживають інші народи (росіяни, українці та ін.). Місцеве населення остерегалось, що репатріанти претендуватимуть на їхнє житло, роботу, місця в школах, лікарнях та інші життєво важливі ресурси. Тому для здійснення такого досить масштабного соціального заходу слід було підвести наукову базу, на основі якої розробити програму й вирішити конкретні соціальні завдання розселення та облаштування кримських татар, забезпечити узгодженість у діях управлінських й господарських структур у цьому напрямі.

Починаючи з 1991р. у Раді по вивченню продуктивних сил України НАН України під керівництвом доктора економічних наук, професора, члена-кореспондента НАН України С.І.Дорогунцова виконувалися дослідження з соціально-економічних проблем депортованих національних меншин. Особливе значення приділяється вирішенню соціальних проблем розселення з урахуванням впровадження ринкових відносин і земельної реформи, стану і перспектив розвитку продуктивних сил автономної республіки, а також демографічних, соціально-економічних й екологічних особливостей й розвитку її регіонів [3].

Найбільші ареали розселення кримськотатарських депортованих, які становлять нині найбільшу групу прибулих етнічних репатріантів, зосереджені на території Сімферопольської міськради та Сімферопольського району. Тут розселилося відповідно 23,6 та 20,2 тис. репатріантів. Великі ареали компактного розселення кримських татар розташовані в Бахчисарайському, Білогірському, Джанкойському, Кіровському, Красногвардійському та Ленінському районах – 116,4 тис. чол.

Частка кримськотатарських репатріантів у складі населення Криму нині становить близько 12 %. Питома вага кримських татар від їх загальної кількості досягла у Білогірському районі 33 %, у Бахчисарайському, Кіровському, Первомайському, Советському районах – 20–25%, Сімферополі та Сімферопольському районі – 19,9 %, Судаку – 0,8 %, Алушті та Ялті – 0,7 %.

Що ж до пропорцій розподілу депортованих між міською і сільською місцевістю, то в їх основу було покладено такі фактори, як соціально-професійний склад кримських татар і ресурсні можливості місцевості. У міській місцевості розселено 27 %, а в сільській – 73 % репатріантів [4, с. 18–22].

Складним у соціальному плані було також розселення раніше депортованих болгар, вірмен, греків і німців у Криму. Розселення їх здійснювалося надзвичайно нерівномірно і не завжди відповідало бажанням репатріантів жити в тому, чи іншому регіоні, в тій чи іншій місцевості. Розселилися вони у містах, районах переважно дисперсно і нерівномірно. Так, болгары поселилися переважно у Керчі (22,7 % від їх загальної кількості), Сімферополі і Сімферопольському районі (16,9 %) та Ялті (11,1 %). Частина представників вірменської національності (19,7 %) проживає у Сімферополі, в Джанкойському районі (14,7 %) і у Феодосії (9 %). Більше половини грецького населення (52,9 %) мешкає у Сімферополі та Сімферопольському районі, у Білогірському районі питома вага греків від їх загальної кількості становить 11,7 відсотка. 22,0% від усіх репатрійованих у Крим німців проживає у Джанкойському районі, 13,0 % – у Сімферополі [5, с. 23–24].

Зазначимо, що ні Україна, ні Крим не були готові фінансово до масової репатріації депортованих раніше народів. Непідготовленість інфраструктури на півострові для розсе-

МИГРАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ ТА ЕТНІЧНІ ПРОБЛЕМИ

лення й облаштування депортованих національних меншин, масові порушення законодавчих прав на отримання належного земельного паю призводила до суперечностей, а то й відвертої конфронтації у міжетнічних відносинах.

Депортовані, які прибували на півострів (більшість з них становлять кримські татари) розселилися в існуючих населених пунктах, а також в селищах і масивах компактного проживання, яких нині налічується понад 300. На перших порах повернення репатріантів, коли подані кримськими татарами заявки на відведення земельних ділянок не розглядалися Верховною Радою Криму протягом тривалого часу, або їм безпечливо відмовляли у виділенні ділянок, мало місце так зване самовільне захоплення земель, а це призводить до соціальних конфліктів у відносинах між кримськими татарами і місцевою владою (нагадаємо події 1992 р. в Алушті, 1995 і 1997 рр. в Білогірську та 2003 р. в Ялті, Судаку, Партеніті).

Для розселення та індивідуального житлового будівництва репатріантам відведено понад 48 тис. земельних ділянок, з яких забудовано майже 50 %, а в стадії незавершеного будівництва перебуває 42,4 %, решта ділянок не освоюється. Але і сьогодні проблема виділення земель є досить актуальною. Це пов'язано з тим, що приватизаційні процеси в Криму, і особливо приватизація землі, майже завершені (хоча й із значними порушеннями з боку владних структур), а проблема участі у приватизації землі депортованих осіб ще не вирішена. У черзі на отримання земельних ділянок під будівництво — майже 7 тис. чоловік, з яких переважна більшість — у містах Ялті, Алушті та Судаку.

Серед складних проблем реформування земельних відносин, реструктуризації та приватизації земельних ділянок найскладнішою є виділення депортованим громадянам Автономної Республіки Крим, і зокрема кримським татарам, земельних паїв із земель колективної власності (території колишніх колективних сільськогосподарських підприємств (КСП). На півострові завершено роздержавлення і паювання сільськогосподарських земель, переданих у колективну власність сільськогосподарським підприємствам. Власниками сертифікатів на земельну частку (пай) у 2002 р. стали понад 206 тис. громадян, з них 20,3 тис. — з числа депортованих. Середній розмір паю у 2002 р. становив 2,23 га сільськогосподарських угідь на одну особу, яка раніше мешкала в Криму, і 1,45 га — для кримськотатарського населення. Крім того 1,1 тис. громадян з-поміж числа сільськогосподарського населення кримських татар отримали земельні ділянки для випасу худоби, сінокошення і городництва на площі 1,0 тис. га [6, с. 57–60].

Лише 15 % репатріантів, які проживають у селі й встигли вступити в колгоспи, одержали земельні паї. Інші хоча й проживають у сільській місцевості на території багатьох КСП, проте влаштуватись на роботу не змогли, а тому за законом не можуть одержати пай. Серед них — значна частина кримських татар пенсійного віку.

У більшості степових районів Криму, де землі вистачає (Чорноморський, Ленінський райони, де на один пай припадає 18 га) кримські татари одержали земельні частки. А в таких районах, як Сімферопольський, Білогірський, Бахчисарайський і в Судакському регіоні земельні ресурси дуже обмежені. На один пай припадає значно менше гектара, і паювання вже проведено без участі багатьох кримських татар, які хотіли б отримати землю. На думку керівництва меджлісу, вирішити проблему можливо лише шляхом перепаювання, на що не погоджується більшість місцевого населення.

Кілька тисяч заяв, що їх подали кримські татари на виділення земельних ділянок для будівництва житла в районі Ялти, селищні ради не розглядають роками. Водночас біля моря триває інтенсивна і часто незаконна забудова. А тому влітку 2003 р. на кримському південнобережжі виник черговий земельний конфлікт. Кримські татари захопили землі

МИГРАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ ТА ЕТНІЧНІ ПРОБЛЕМИ

на околиці Ялти, вимагаючи саме тут надати їм ділянки. (До депортації в Ялтинському регіоні кримські татари становили 80,1% від загальної кількості мешканців міста. Нині, за даними меджлісу, їх близько 1%). Група кримськотатарських активістів самовільно зайняли майже 4 гектари території Ялтинського гірського лісового заповідника, де розгорнули намети і містечко, вимагаючи надати їм земельні ділянки для житлового будівництва.

Проблема надання землі кримським татарам на південнобережжі розглядалась президією Верховної ради автономії, на засіданні Координаційного комітету боротьби з корупцією і організованою злочинністю при кримському уряді та Міжвідомчою комісією з питань комплексного освоєння і розвитку земель рекреаційного призначення. Було, зокрема, відзначено, що на Південному березі Криму, а також на східному узбережжі є досить великі ділянки земель, що не перебувають у віданні ні міських, ні селищних Рад. Відсутність господаря землі та її неконтрольоване освоєння стало ґрунтом для зловживань. З метою уникнення гострих конфліктів (селянських, міжусобних, міжнаціональних, міжрелігійних) питання про одержання своєї частки землі необхідно вирішити законодавчо. З огляду на те, що земля Криму вже роздана на паї, ділянки репатріантам могли б бути виділені за рахунок земель запасу і резерву. Однак 290 га запасних земель, які є на обліку в Держкомземі Автономної Республіки Крим, за підрахунками спеціалістів, не вистачить для всіх депортованих, які бажають отримати свій пай. Крім того, більшість кримських татар не згодні отримати землі з резервних фондів і запасу, куди виділялись ділянки не придатні для обробітку [7, с. 230–232].

Згідно з соціологічним опитуванням, ще майже 100 тис. кримських татар, які проживають за межами Автономної Республіки Крим і мають намір повернутися на свою історичну батьківщину, також будуть намагатись одержати належну частку землі. А тому проблема виділення і механізму розподілення земель в Криму набуває ще більшої гостроти. Звідси необхідність створення додаткового держрезерву для раніше депортованих, які будуть повертатись до Криму ще протягом п'яти – десяти років.

Слід враховувати й таку обставину – багато земель поки перебуває в оренді. Тому вже зараз необхідно зарезервувати землі, які після закінчення терміну оренди можуть бути надані репатріантам. Щоб вирішити складне соціально-економічне питання розподілу земельних ділянок кримським громадянам і прибулим депортованим, які законодавчо мають право на отримання свого земельного паю, ще в 2002 р. ставилось питання про тимчасове призупинення видачі земельних ділянок, особливо навколо курортних міст. Така необхідність була викликана тим, що коштовну кримську землю роздавали під будівництво (з порушенням Земельного Кодексу України по наділенню громадян землею), що не було передбачено генеральними планами забудови. Невизначені межі населених пунктів, оформлення яких тягнеться десятиріччями, відсутність правил забудови вигідні владним структурам, які не поспішають це зробити. Активно використовується і неузгодженість правового поля. Ще надто багато на кримському “чорному” ринку землі знаходиться у різних підприємств, зокрема закордонних, насамперед – російських, створених поза правовим полем.

Про забезпечення належного використання земельних ресурсів на півострові йшлося й раніше. Гостроту питань, пов'язаних з розподілом землі, що триває в процесі реформування агропромислового комплексу в Криму, засвідчують парламентські слухання з проблем кримськотатарського народу (зокрема щодо участі кримських татар у розпаюванні земельних наділів), що відбулися у Верховній Раді України ще у квітні 2000 року.

Держава в попередні роки виділяла значні кошти на інвентаризацію всіх земель в Автономній Республіці Крим. Однак досі реєстр землі у Криму не створено. Жодне з кримських міст не має чітко визначених на місцевості меж, не встановлені межі земель

МИГРАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ ТА ЕТНІЧНІ ПРОБЛЕМИ

державної і комунальної власності, земель рекреаційного і культурного призначення, прибережних захисних смуг та пляжів уздовж Чорного моря. Усе це створювало відповідні умови для численних зловживань при розподілі землі.

Не ведеться облік земель природно-заповідного фонду за формою земельно-податкової документації, не завершена ретельна інвентаризація власників та користувачів земель на природно-заповідних територіях, має місце беззаконня у практиці видачі та переоформлення документів на право користування землею.

Реально не відповідають значенню і важливості охоронні зобов'язання, видані підприємствами на землях, де розташовані пам'ятки природи. Тут відсутній належний екологічний, містобудівний та землевпорядний контроль, що сприяє незаконному, нерациональному і нецільовому використанню земельного комплексу [8].

Особливо серйозні помилки у використанні землі, зловживання при її розподілі та реалізації, численні випадки самозахоплення земельних ділянок жителями півострова (в тому числі й депортованими кримськими татарами) були допущені в Автономній Республіці Крим упродовж останніх років.

Значну увагу питанню землі в державі, зокрема вирішенню його в регіональному аспекті, приділено у Програмі діяльності нового уряду "Назустріч людям", схваленій Верховною Радою в січні 2005 р. Землю, особливо рекреаційні території Автономної Республіки Крим, де проживає понад 260 тис. раніше депортованих національних меншин, держава вважає загальнонародним надбанням. Гострота цієї проблеми, безпорядки у сфері земельних відносин, що спостерігалися в останнє десятиріччя в Криму, значною мірою зумовлені тим, що держава своєчасно не створила належну правову базу, а існуюча дозволяла сільським й міським радам за досить низьку вартість розпродавати сотні гектарів найцінніших прибережних земель. Міські ради наділялись винятковими повноваженнями з розподілу земельних ділянок на територіях приморських міст. Та, як правило, ці ділянки рідко надавались репатріантам.

Нині потрібні радикальні кроки з боку держави не лише щодо перерозподілу повноважень і відповідальності за прийняття рішень із земельних питань на більш високі рівні влади, а й упорядкування всього територіального устрою рекреаційних регіонів Криму, до яких належать заповідні й реліктові зони.

Особливо складні проблеми при реформуванні земельних відносин у Криму виникають у зв'язку з використанням земель оздоровчого і рекреаційного призначення в приморській стометровій смузі, які розміщені в зоні санітарної охорони курортників. Їх вважають своїми власники численних кафе, ресторанів, барів, аквапарків, автостоянок, кіосків і місць стихійної торгівлі. Землевідведення і використання цих найдорожчих, і не тільки в Криму, земель відбувається з порушенням чинного законодавства і потребує невідкладного врегулювання.

Спеціальна комісія, створена за розпорядженням Президента України для вивчення питання розподілу та використання земельних ресурсів на Кримському півострові, зафіксувала досить грубі порушення саме у використанні земель санаторно-оздоровчих закладів Криму. Територія цих закладів інтенсивно забудовується різними спорудами – готельними комплексами, індивідуальними житловими будівлями, приватними пансіонатами. До того ж у рекреаційних зонах споруджуються техногенні небезпечні об'єкти. Непоправної шкоди цією забудовою завдано таким національно важливим об'єктам, як Нікітський ботанічний сад, парк-пам'ятник садово-паркової культури у Форосі, Ялтинський гірсько-лісовий заповідник, Карадазький природний заповідник, території Алупкінського музейного парку тощо.

МИГРАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ ТА ЕТНІЧНІ ПРОБЛЕМИ

Ігноруючи потреби людей і місцевого бюджету, численні керівники сільських та селищних рад, розташованих на Південному березі Криму, впродовж останніх десяти років продавали землю у 20 – 30 разів дешевше, ніж вона насправді вартує. Новоявлені господарі прибережної землі, охороняючи свою приватну власність, огорожувались височезними мурами, що заважало мешканцям приморських сіл вільно потрапити до моря, на пляж. Часто на перекуплених у місцевих жителів ділянках бізнесмени споруджували без дозволу будинки, а точніше – ошатні віли, на самому березі моря. Хоча загальновідомо, що чинним законодавством щось будувати ближче ніж за 100 метрів від моря заборонено.

Отже, результатом роботи комісії повинно бути повернення державі за рішенням судів землі, яка була незаконно привласнена. Особлива увага надається поверненню власності профспілок, тобто оздоровниць, санаторіїв, що призначалися для оздоровлення людей праці і мають бути доступними саме для них. Захопленням згаданої власності державі завдано збитків на мільярди гривень, а головне, що простому робітнику нікуди поїхати оздоровитися.

Однією з перепон, що стоять на шляху до введення прозорої земельної політики в Криму, є відсутність планів генеральної забудови кримських міст. Лише два міста – Ялта і Алушта завершили укладання генеральних планів, в інших містах півострова ця робота гальмується. Зволікання з прийняттям планів генеральної забудови дає змогу місцевим радам приймати незаконні рішення щодо виділення землі. В попередні роки така політика спричинила цілий вузол проблем в автономії: міжнаціональних, кримінальних, економічних. Сьогодні стоїть завдання повернути незаконно приватизовану чи захоплену землю у державну власність.

Відомо, що використання дорогих кримських земель набуло загальнодержавного значення. Нині розслідуються десятки кримінальних справ, особливо на вже оформлені права власності на незаконно приватизовані об'єкти й відчужені земельні ділянки. Більшість несправедливих рішень кримської влади, зокрема, виведення 356 гектарів із Кримського заповідника, розташованого на ПБК, відбулося за розпорядженнями адміністрації президента ще в 2003 – 2004 рр., начебто для встановлення нових меж цього заповідника.

Зважаючи на складність соціальної проблеми землезабезпеченості репатріантів, меджліс кримськотатарського народу звернувся до владних структур з вимогою, в якій наполягається на тому, щоб “за умови ігнорування органами державної влади України й органами місцевого самоврядування Автономної Республіки Крим законних прав кримських татар на землю, підтримати ініціативне займання безземельними кримськими татарами вільних земель або земель, виділених на умовах оренди чи власності підприємницьким структурам, як форму повернення ними незаконно відібраної в них землі під час депортації 18 травня 1944 року”. Тобто за умови, якщо влада не розв’язуватиме земельну проблему репатріантів, меджліс своєю постановою фактично надав дозвіл своїм співвітчизникам на нові самозахоплення. А тому в кінці лютого 2005 р. деякі регіональні меджліси вирішили самі зайняти пустинні землі на узбережжі.

Значний земельний конфлікт впродовж останніх років назрівав між місцевою владою і депортованими народами, в основному між кримськими татарами і місцевими жителями, на березі Тихої бухти. Тиха бухта – унікальний куточок Кримського довкілля – знаходиться у східній частині півострова на узбережжі біля Коктебеля. Тут, в районі Арматлукської долини, неподалік від Тихої бухти на території Коктебельської селищної ради для облаштування кримських татар ще в 90-і роки минулого століття було виділено 100 ділянок під індивідуальне будівництво і 16 гектарів землі.

МИГРАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ ТА ЕТНІЧНІ ПРОБЛЕМИ

Нині кримські татари намагаються захопити ділянки землі вже на березі Тихої бухти. Таке “самозахоплення” привело до супротиву з боку місцевого слов’янського населення, яке організувалося, створило козацьку общину і зайняло “кругову оборону”. Спочатку влада ніяк не реагувала, а лише спостерігала як розвиватиметься конфлікт між представниками двох найчисленніших кримських етносів.

Щоб вгамувати конфлікт, який набирив небезпечних обертів, декому з кримських “теоретиків” міжнаціональних відносин спала на думку ідея збудувати на березі Тихої бухти так зване етнічне поселення. Відомо, що Крим – край багатонаціональний, тут мешкають представники понад ста націй і народностей. Численні туристи могли б знайомитись з культурою, побутом і звичаями цих етнічних спільнот, а бюджет Криму міг би від такого проекту одержувати мільйони американських доларів. Однак, коли економісти підраховали, що для облаштування такого поселення необхідно не менше 50 млн. доларів США, то ідея будівництва етнічного поселення відпала.

Щоб припинити “битву” за землю й з метою збереження унікальності цього кримського куточка, Верховна Рада АРК у червні 2005 р. після кількох років тяганини прийняла рішення про визнання урочища Тиха бухта пам’яткою природи місцевого значення. Тепер начебто ніхто не має права зазіхати на Тиху бухту. Все ж кримські татари, незадоволені тим, що їм відмовляють у виділенні земельних ділянок на Південному березі Криму і на узбережжі моря, продовжують “тиху битву” за захоплення землі. Мораторій на будь-які операції із землею, а також прийняття рішення Кабінету Міністрів України про включення Тихої бухти до складу природно-заповідного фонду України поставить заслін “мисливцям” будь-якої національності за кримською землею й сприятиме стабільній ситуації в соціальних й міжнаціональних відносинах в Автономній Республіці Крим [9].

Проблема землі у Криму переросла кордони місцевого значення і перетворилася на серйозний фактор дестабілізації політичного і соціально-економічного життя в регіоні.

З 2000 р. на Кримському півострові під індивідуальне будівництво житла було виділено 375 тис. земельних ділянок, що загалом становить 36,5 тис. гектарів. При цьому всі ділянки, що були виділені на Південному узбережжі Криму, потрапили до рук високопоставлених чиновників колишньої влади і членів їхніх сімей. Люди, зокрема раніше депортовані кримські татари, болгарари, греки, вірмени і німці, не могли роками отримати якихось шість соток землі під індивідуальне будівництво, тоді як окремі особи, незаконно отримували десятки, а то й сотні гектарів не просто землі у степовій частині Криму, а на Південному узбережжі, де земля фактично є неоціненною за своїми рекреаційними характеристиками.

Характер і масштаби зловживань із розподілом і виділенням та використанням землі у Криму важко навіть уявити. Вони становили загрозу для безпеки України. Тому Президент України звернувся до рад усіх рівнів Криму накласти тимчасовий мораторій на будь-які операції із землею, аби надати можливість компетентним органам здійснити ревізії кримських земельних ресурсів.

Земельний мораторій не повинен мати винятків за національною ознакою. Бо відомо, що лідери меджлису кримськотатарського народу наполягають на тому, щоб заборона на виділення землі не стосувалась репатріантів, яким і так в попередні роки на Південному узбережжі нічого не виділялось.

Реформування аграрного сектору економіки Автономної Республіки Крим, пошуки прийнятих варіантів й запровадження чіткого механізму розподілу земельних паїв, виділення землі під фермерське господарство кримським татарам, а також раніше депортованим болгарам, вірменам, грекам і німцям, здавна відомими своїм умінням вирощування

сільськогосподарської продукції (особливо садівничої, овочевої), приведуть до кардинальної розрядки ситуації на півострові, вирішать одне з найскладніших земельпорядних питань й дадуть можливість створити високорентабельні фермерські господарства або інші приватні аграрні формування ринкового типу.

Виконавчим органам Криму необхідно вирішувати широке коло питань щодо участі кримських татар та інших національних меншин з числа депортованих у реформуванні земельних відносин, зокрема складних питань, пов'язаних з реструктуризацією, приватизацією та паюванням земельних ділянок на місці, й погоджувати їх вирішення конкретно по кожному випадку. Знайдене оптимальне вирішення цих питань у кожному районі забезпечить землю усіх сільських жителів півострова, в тому числі й депортованих народів [10, с. 39].

Вирішення складного соціально-економічного земельного питання за сприяння нового уряду країни здатне дати реальні можливості для пом'якшення політичних, мовних і міжнаціональних протиріч у Криму і реалізації намічених новою державною владою планів реформ в Автономній Республіці Крим, зокрема щодо реформування аграрного сектору й забезпечення депортованих земельними паями. Впровадження прозорої державної політики дасть можливість навести порядок у використанні земельних ресурсів Криму.

Джерела

1. *Депортовані кримські татари, болгары, вірмени, греки, німці*: Збірник документів (1941–1998). – Київ: Абрис, 1999. – 176 с.
2. *Зінич В.Т.* Розселення й облаштування раніше депортованих народів у південних регіонах України. Суспільно-географічні проблеми розвитку продуктивних сил України. – К., 1999.
3. *Схема расселения и трудоустройства крымских татар в Крыму: в двух частях – ч. I Расселение крымских татар в Крыму. – К.: СОПС Украины АН Украины, 1992. – 122 с.; ч. II. Трудоустройство и жизнеобеспечение крымских татар. – К.: СОПС Украины АН Украины, 1992. 176 с.*
4. *Зінич В.Т.* Соціально-економічні проблеми репатріації кримських татар // Український географічний журнал. – 1998. – №3.
5. *Финогеев Б.Л., Матвеев Н.Н.* Пространственное перемещение населения Крыма: немцы, греки, болгары. Современный аспект. – Симферополь: “Таврия – Плюс”, 1999. – 91 с.
6. *Вітвицька В.М.* Проблеми забезпечення земельними ділянками репатрійованих громадян, які проживають у сільській місцевості АР Крим // Землевпорядкування. – 2003. – № 1.
7. *Зінич В.Т.* Землезабезпеченість та проблеми паювання землі для депортованих Автономної Республіки Крим. Власнісний статус і проблеми раціонального використання земель // Матеріали Міжнародної наукової конференції (Київ, 29 – 31 травня 2000), частина 1. – К., 2000. – С. 230 – 232.
8. *Урядовий кур'єр.* – 2005. – 19 трав.
9. *Кулик Олександр.* Тиха бухта. // Урядовий кур'єр. – 2005. – 9 черв.
10. *Зінич В.Т.* Сучасні етнодемографічні процеси в Україні. – К.: РВПС України НАН України, 2004. – 66 с.